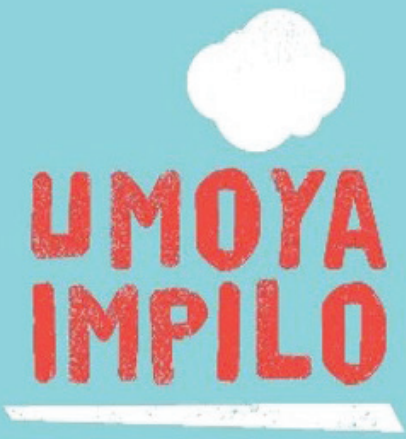

UMOYA
IMPILO

UMOYA
IMPILO

MODULE TWO

Melao e mabapi le tshilafatso ya moya

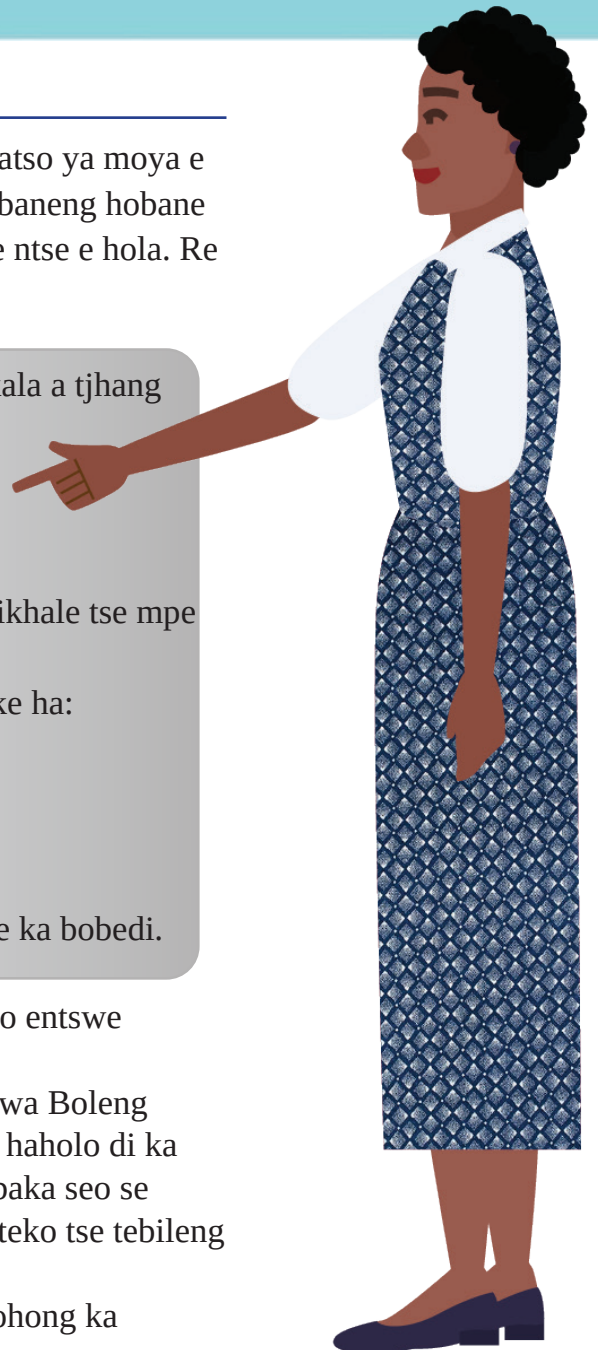
Dumelang. Jwalokaha re buile mojuleng o fetileng, tshilafatso ya moya e na litla-morao tse mpe ho e mong le e mong, haholo-holo baneng hobane ba le mafolo-folo haholo, hape le hobane mmele ya bona e ntse e hola. Re ithutile hore:

1. Difektheri, diteishene tsa motlakase, makoloi le matlakala a tjang kaofela ha tsona tse na di baka mosi le kgase e mpe bakeng sa maphelo a rona.
2. Hape ho na le dikarolwana tse nyane tse moyeng tseo re sa kgoneng ho di bona.
3. Menkgo e mebe hangata e bolela hore ho na le dikhemikhale tse mpe moyeng.
4. A mang a matshwao a hore tshilafatso e baka ho kula ke ha:
 - a. motho e mong a hema ka thata
 - b. pelo e sa otle jwalo ka tlwaelo
 - c. mathata a kगतello e hodimo ya madi
 - d. boima ba tswalo bo tlase
5. Moya o ka ntle mmoho le moya o ka hare o ka ba mobe ka bobedi.

Dintho tse na haesale di ntse di tsebahala ho tloha kgale. Ho entswe diphuputso tse ngata, ha ba ha etswa le melao e mengata.

Mona Afrika Borwa, re na le molao o bitswang Molao wa Boleng ba Moya. Molao ona o re dibaka tse nang le moya o mobe haholo di ka bitswa Dibaka tse ka Sehloohong. Hona ho bolela hore sebaka seo se lokela ho tshwarwa ka tsela e ikgethang, mme ho entswe diteko tse tebileng a ho hlwekisa tshilafatso moyeng oa sebaka seo.

Highveld e ile ya phatlalatswa e le Sebaka se ka Sehloohong ka Pudukwana 2007.

MORALO WA TAOLO YA BOLENG BA MOYA (AQMP) BAKENG SA HIGHVELD

Moralo wa Taolo ya Boleng ba Moya (AQMP ka bokgutshwane) ke moralo o bolelang se tliš' o etsuwa bakeng sa ho lokisa tshilafatso ya moya ka sepheo sa ho sireletsa maphelo a batho. Ho nkile dilemo tse ka hodimo ho tse nne hore ho etswe AQMP bakeng sa Sebaka se ka Sehloohong sa Highveld (HPA).

Ditlhaku tse ding - kapa **akhronimi** – eo re lokelang ho ithuta yona ke NAAQS. Ditlhaku tsena di emetse *National Ambient Air Quality Standards*. **Maemo** ana a beuwe ke mmuso bakeng sa naha yohle, mme ona a bolela hore ke dintho tse kae tse mpe tse ka dumellwang moyeng. Difektheri le merafo le diteishene tsa motlakase di tshwanela ho ikamahanya le maemo ana.

AQMP e beha dipeo tse fapaneng. Tse ngata tsa tsona di ne di lebelletswe hore di fihlellwe ka 2020. Di peo tsena di ne di bua ka ho fokotsa ditshila tse moyeng wa Highveld. Batho ba fapaneng ba ile ba fuwa boikarabelo ba ho rarolla bothata ba tshilafatso ya moya.

Ka mora dilemo tse leshome, di-NGO tse ngata di ile tsa etsa dipatlisiso mme tsa fumana hore moya ha o e-s' o ntlafale ho hang. Mmuso le ona o ile wa etsa dipatlisiso tse itseng, mme wa fumana hape hore tshilafatso ya moya e ntse e le mpe haholo.

Sena ke setshwantsho sa seteishene sa motlakase sa Kendal. Diteishene tse leshome le metso e mmedi tsa motlakase tse fehang motlakase wa Afrika Borwa di mane Highveld. Ho na le tse ding tse tharo dibakeng tse ding. Diteishene tsa motlakase ke mohlodi o moholo wa tshilafatso

TLHALOSO YA MANTSWE LE MEHOPOLO

Akhronimi: ha re nka dithaku tsa ho qala tsa mantswe a sebedisitsweng empa a le matelele ho a bolela kapa ho a ngola, re bopa lentswe le lekgutshwane, hoo re ho bitsa akhronimiy. Eo re e tsebang haholo ke VAT. Re e bitsa jwalo ka lentswe, empa hantlentle e emetse Value Added Tax.

DIAKHRONIMI TSE DING TSA BOHLOKWA

AQMP: Air Quality Management Plan (Moralo wa Taolo ya Boleng ba Moya)

DEA: Department of Environmental Affairs (Lefapha la Ditaba tsa Tikoloho)

HPA: Highveld Priority Area (Sebaka se ka Sehloohong sa Highveld)

NDM: Nkangala District Municipality (Masepala wa Setereke sa Nkangala)

NAAQS: National Ambient Air Quality Standards (Maemo a Naha a Boleng ba Tikoloho)

NGO: Non-governmental Organisation (Mokgatlo o seng tlasa Mmuso)

SEO DIPATLISISO DI SE FUMANENG

1 Hobane Highveld e ile ya etswa Sebaka se ka Sehloohong, boleng ba moya ha bo eso ntlafale. Hona ho bakwa haholo ke hore difektheri tse kgolo le diteishene tsa motlakase ha di eso etse letho ho netefatsa hore ha di lahlele dintho tse ngata tse ditshila moyeng.

2 Diteishene ha di beuwe leihlo ka mokgwa o lekaneng ho bona hore di sebetsa ka nepo tikolohong. Hona ho bolela hore ha ho na lesedi le lekaneng la ho kgona ho lekola hore ke difektheri dife tse akhelang dintho tse ditshila moyeng, le teng neng.

3 Leha ho ka ba le lesedi la hore ke eng e lahletsweng moyeng, difektheri le mmuso ha di e bontshe batho. Ha batho ba sa kgone ba le tlhahiso-leseding, ho ba boima ho utlwisisa, mme ke ditsebi feela tse ka utlwisisang. Ho bitsa tjhelete e ngata ho hira ditsebi ho tla thusa batho hore ba utlwisise tlhahiso-leseding eo.

4 Ha ho na letho le entsweng ho fokotsa palo ya lerole moyeng. Merafo e Highveld e baka lerole le lengata le yang moyeng, empa Lefapha la Mehlodi ya Diminerale, e leng lona le okametseng merafo, ha le be le seabo mesebetsing e etsuwang ke Sebaka se ka Sehloohong sa Highveld.

5 Moralo o entsweng wa ho fokotsa tshilafatso dibakeng tsa bafutsana ha o motle haholo. Hape ha o dumelle batho ho ba le seabo sa ka moo moralo o tla sebetsa ka teng. Moralo ona ha o e-s' o kene tshebetsong, mme ha ho na ya tsebang hore o tla kena neng.

6 Masepala wa setereke ya hlokometseng Sebaka se ka Sehloohong sa Highveld ke Masepala wa Setereke sa Nkangala (NDM). NDM le bomasepala bao e ba kenyelleditseng ha ba na batho ba nang le tsebo e nepahetseng ya ho leka ho etsa hore difektheri le diteishene tsa motlakase di ikamahanye le melao.

7 Lefapha la Ditaba tsa Tikoloho (DEA) ha le thuse bomasepala jwalokaha le tshwanetse. Mohlanka wa Naha wa Boleng ba Moya ya tshwanetseng ho etsa bonnete ba hore bonyane ho bolokwa maemo a tlase a amohelehileng le yena o dumelletse difektheri tse ding le diteishene tsa motlakase ho nka nako e telele haholo ho etsa seo di tshwanetseng ho se etsa.

HO TSHWANETSE HORE HO BE LE HO FETOHANG

Jwalokaha re ithutile mojuleng wa pele, batho ba leng moeding wa difektheri le diteisheneng tsa motlakase tse silafatsang ba angwa hampe haholo ke tshilafatso e etsuwang ke dibaka tsena. Batho ba leng moeding hape ka tlwaelo ke batho ba futsanehileng. Mme batho ba sotlehang le ho feta ke bana.

Re ithutile hape le hore bafutsana ba na le ditokelo, mme **molao-theo** wa mona Afrika Borwa o re motho e mong le e mong o na le tokelo ya ho ba le “tikoloho e seng kotsi bophelong le boitekanelong ba hae”. Hona ho bolela hore motho e mong le e mong ka har’a naha, ho sa natswe hore ke mang, o na le tokelo ya ho se hlahiswe kotsi ke se mo pota-potileng.

Hape ho na le dintho tse ding tse molao-theong tseo e leng tsa bohlokwa ho rona.

Re re tikoloho e tshwanetswe ho sireletswa bakeng sa bohle. Hona ho bolela hape le bakeng sa bana ba rona le bana ba bona. Ha rea tshwanela ho dumella moya le metsi le lefatshe ho ka silafatswa ka mokgwa o ka bakang kotsi maphelong a rona kapa tikolohong.

Mola-theo o bolelea hape hore re tlameha ho etsa tse ntle feela ngwaneng e mong le e mong. Hona ho bolela hore mmuso le dikhampani le batho ba Afrika Borwa ba tshwanetse hore ka mehla ba leke ho etsa ho hotle bakeng sa bana hore ba tle ba hole ba le matla, ba phetse hantle mme ba kgona.

Setshwantsho sena se nkilwe ke Daylin Paul. Ha ho makatse hore ke ka baka la'ng re hemang ka thata!

DITOKELO TSA RONA HA DI TSOTELLWE

Ho hlakile hore ditokelo tsa rona ha di tsotellwe. Rea bona mme rea nkgella le ho utlwa hore moya wa rona o mobe. Mmuso wa tseba hore moya o mobe, hape ba entse Highveld ho ba Sebaka se ka Sehloohong ka baka la bobbe ba moya wa teng.

Kahoo bothata bo hokae?

- ✓ Re na le melao e meng e metle.
- ✓ Re na le meralo e meng e metle.
- ✓ Re na le dipheo tse ding tse ntle.

Empa moya wa rona ha o ntlafale.

NYEWE YA MOYA O BOLAYANG

Di-NGO tse pedi, groundWork le Vukani Environmental Justice Movement in Action, di entse qeto ya ho isa mmuso kgotla ka bothata bona. Di lekile ditsela tse ding tse ngata tsa ho bua le mmuso, empa ha ho letho le fetohileng. Nyewe ena e bitswa nyewe ya “Moya o Bolayang”. Ba re moya oo batho ba o hemang o kotsi mme o ka ba bolaya. Ke kahoo e leng o bolayang.

Di-NGO tse na le dihlopha tsa baahi di re maemo a tshilafatso ya moya wa kante mane Sebakeng se ka Sehloohong sa Highveld Mpumalanga a kotsi maphelong le boitekanelong ba batho. A mabe hoo nqeng tse ding moya ona o mobe o ka bakang hore batho ba hlokahale pele ho nako.

NA HO HEMA MOYA O MOBE HO KA BOLAYA BATHO KANNETE?

Ka baka la dipatlisiso tse entsweng, ho ka hlalisoa bopaki ba hore moya o mobe o kudisa batho haholo, hape o ka ba bolaya. Ke tse ding tsa dintho tseo ba di fumaneng ha ba ne ba etsa diphuputso ka tshilafatso ya moya e bakwang ke diteishene tsa motlakase tsa Eskom:

- Hangata ke pelo le matshwafo a hao a angwang ke tshilafatso ya moya.
- Bana haholoholo ba sotlwa ke asema mme ka mehla ke bana ba 270 ba Highveld ba hlaselwang ke asema.
- Bana ba bangata ba angwa hampe ke mokgokgothwane o bakwang ke tshilafatso ya moya.
- Letsatsi le letsatsi, batho ba supileng ba kena sepetlele ka baka la mathata a bakwang ke tshilafatso ya moya.
- E ka ba batho ba dikete tse tharo ba leng lapeng letsatsi le leng le le leng ka baka la ho kula ho bakwang ke moya o mobe.

Dipalo tsena di supa ka ho hlaka hore tshilafatso ya moya ke bothata bo bobele haholo. Ka ho se nke mehato e nepahetseng ya ho netefatsa hore melao e etseditsweng ho boloka moya wa rona o hlwekile e latelwa ka nepo, mmuso ha o ikamahanye le molao-theo.

Lerole le tswang mesebetsing ya merafong, haholo-holo tshilafatso ya dikarolwana eo re buileng ka yona Mojuleng wa Pele.

